

Książka Jacka Komudy spełnia wyznaczone sobie przez jej autora zadanie. Komudzie udało się stworzyć opracowanie w szczegółowy sposób opisujące podjęty przez niego temat. Praca oparta jest na obszernej bibliografii, zawierającej zarówno znaczną ilość źródeł z epoki, jak i dużą ilość opracowań. Korzysta on także ze swojego doświadczenia jako rekonstruktora historycznego oraz hodowcy koni. Opis przebiegu i wyników jego badań z zakresu archeologii eksperymentalnej poprowadził do obalenia kilku mitów z zakresu walki konnej, szczególnie w przypadku ataku konnicy na tabor. Układ książki jest przejrzysty i logiczny, a narracja dobrze i ciekawie poprowadzona. Dodatkowym atutem jest fakt, że książka została naprawdę pięknie wydana. Zdjęcia i ilustracje zawarte w pracy pomagają w lepszym zrozumieniu opisywanych wątków, a także stanowią świetne uzupełnienie do tekstu.

Niestety, omawiana książka nie jest wolna od mankamentów. W pracy widoczne są braki od strony metodologicznej. Brakuje indeksu osobowego, którego obecność mogłaby znacząco ułatwić pracę z tym tytułem. Niewystarczający jest również sposób opisu ilustracji. Nie ma przy nich informacji, skąd pochodzą. Brakuje także ich całościowego spisu, który powinien się znaleźć w pracy naukowej. Widoczne są także, pojedyncze co prawda, błędy w przypisach. Przykładowo, powołując się na opracowania, Komuda przywołuje ich autorów, skracając nazwisko zamiast imienia⁴. Niekiedy brakuje też części danych bibliograficznych, jak na przykład tytuł artykułu w czasopiśmie⁵, bądź redaktora pracy zbiorowej⁶. Jednak są to jedynie pojedyncze przypadki wymagające korekty.

Reasumując, książka autorstwa Jacka Komudy to pozycja godna polecenia zarówno dla zawodowych badaczy, jak i osób dopiero zagłębiających się w tematykę wojskowości Kozaków Zaporoskich, a nieliczne potknięcia metodologiczne nie przesłaniają wartości, którą niesie treść. Autor napisał książkę opartą na obszernej literaturze przedmiotu i podstawie źródłowej, kompleksowo opisującą wyznaczone tematem zagadnienie. Zdecydowanie pozycja ta jest udaną syntezą wojskowości kozackiej wyznaczonego okresu i wnosi niemałą wartość do stanu wiedzy na ten temat. Zniwelowanie wskazanych powyżej niedociągnięć, na przykład w kolejnym wydaniu książki, może jedynie ułatwić i uprzyjemnić korzystanie z już i tak wartego uwagi opracowania.

Rec. Hubert Juchimiuk

***Prognostication in the Medieval World. A Handbook*, edited by Matthias Heiduk, Klaus Herbers and Hans-Christian Lehner, in collaboration with Avriel Bar-Levav, Charles Burnett, Michael Grünbart and Petra G. Schmidl, t. 1-2, De Gruyter, Berlin–Boston 2021, ss. 1027; ISBN 978-3-11-050120-9.**

Człowiek od zawsze próbował zajrzeć za kurtynę oddzielającą terażniejszość od przyszłości. W tym celu podejmował wysiłki zmierzające do uchylenia choćby rąbka skrywanej

⁴ Vide, J. Komuda, *Sztuka wojenna Kozaków Zaporoskich 1591-1638*, Warszawa 2023, s. 19, przyp. 42. Autor podaje tam błędny zapis: „Maciej F., *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku*” zamiast „M. Franz, *Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku*”.

⁵ Vide, ibidem, s. 23, przyp. 62.

⁶ Vide, ibidem, s. 19, przyp. 43.

tajemnicy dotyczącej tego, co ma w bliższej lub dalszej perspektywie nastąpić. Temu właśnie służyć miało wykorzystywanie wszelakich technik prognostykarskich, w konsekwencji zmierzające z jednej strony do poznania przyszłości, z drugiej zaś do umożliwienia uniknięcia tego, co niepomyślnie, ewentualnie przygotowania się na to, co nieuchronne. A że sposobów na „podejrzenie jutra” było wiele, przekonujemy się po lekturze znakomitej, obszernej monografii, mającej, w zamyśle Redaktorów, spełniać rolę podręcznika poświęconego zagadnieniu szeroko pojmowanego prognostykarsstwa wieków średnich.

Podręcznik ten, stanowiący przegląd aktualnych badań historycznych, rozważa tytułowe prognostykarsstwo z perspektywy chrześcijańskiej, żydowskiej, islamskiej oraz wspólnot niemonoteistycznych, podejmując jednocześnie kwestie wzajemnego oddziaływania i przenikania się. Trud kompleksowego opracowania tego jakże fascynującego, a przy tym zaiste wieloaspektowego problemu badawczego podjął się międzynarodowy zespół złożony z 63 badaczy działających w ramach the International Consortium for Research in the Humanities (projekt pt. „Fate, Freedom and Prognostication. Strategies for Coping with the Future in East Asia and Europe”), a reprezentujących różne dyscypliny akademickie. I właśnie dzięki temu do rąk Czytelników trafił znakomity, obfitujący w wielowątkowe propozycje spojrzenia i analizy, bazujące na bogatym materiale źródłowym i najnowszej literaturze przedmiotu, podręcznik.

Podręcznik ten został opublikowany w dwóch tomach, w obrębie których poszczególne artykuły zostały podzielone na 3 części. Dwie pierwsze części składają się na tom 1, trzecia część zaś w całości wypełnia tom 2. Założenia i cel, jakie przyświecały zarówno Redaktorom, jak i Autorom monografii zaprezentowano we wstępie („Introduction”, s. 1-12). Główni koordynatorzy tego złożonego pod względem naukowym, ale też, co należy docenić, logistycznym przedsięwzięcia (Matthias Heiduk, Klaus Herbers i Hans-Christian Lehner) nakreślili kwestionariusz, według którego powstawało dzieło, a ogólnikowo kreśląc zakres merytoryczny, stworzyli znakomite tło dla pogłębionych analiz prezentowanych przez poszczególnych Autorów, znanych i cenionych znawców tematyki. W pierwszej części zatytułowanej „Introductory Surveys” (s. 15-265), w obrębie której opublikowano 9 artykułów, Autorzy skupili się na zaprezentowaniu spuścizny starożytności, rozwoju świata pogańskiego, a także przegląd ciągłości i innowacji okresu wczesnonowożytnego. Dokonano tu kompleksowego przeglądu prognostyków w tradycji łacińsko-chrześcijańskiej, grecko-chrześcijańskiej, hebrajsko-żydowskiej i arabsko-muzułmańskiej. W części drugiej, zatytułowanej „Traditions and Practices of Prognostication in the Middle Ages” (s. 269-710), przez Redaktorów uznanej za „rdzeń podręcznika” („the core of the handbook”, s. 10), Autorzy w 32 artykułach skupili swoje rozważania na dziesięciu obszarach tematycznych, eksplorowanych z perspektywy czterech wymienionych wyżej tradycji. Te obszary skoncentrowano w obrębie poszczególnych paragrafów, zatytułowanych kolejno: „Eschatology and Millenarism” (s. 269-328), „Prophecy and Visions” (s. 329-369; tu zrezygnowano z podziału na cztery tradycje, ograniczając się do perspektywy chrześcijańskiej, żydowskiej i islamskiej), „Dream Interpretations” (s. 371-427), „Mantic Arts” (s. 429-484), „Astral Sciences” (s. 485-550), „Medical Prognostication” (s. 551-603), „Calendar Calculations” (s. 605-649) i „Weather Forecasting” (s. 651-695). Całość zamyka paragraf zatytułowany „Quantifying Risk” (s. 697-710), poświęcony zagadnieniu prognozowania ryzyka. Każdy z artykułów został napisany według konkretnego, wspólnego dla wszystkich schematu, na który składają się następujące zagadnienia: Definicje i terminologia (Definitions and Terminology); Źródła

pisane i artefakty (Written Sources and Artefacts); Techniki i przejawy (Techniques and Manifestations); Rozwój, konteksty historyczne i społeczne (Developments, Historical and Social Contexts) oraz Średniowieczne klasyfikacje i dyskusje (Medieval Classifications and Discussions). Autorzy dokonali tu niewiarygodnej sztuki zonglowania słowem w kontekście tak zarysowanego kwestionariusza badawczego, dysponując określonym zasobem źródeł i pomysłów na ich wyeksponowanie. Każdy z badaczy, co należy podkreślić, dołożył wszelkich starań, aby wynik jego pracy odzwierciedlał aktualny stan badań i prezentował najnowszą literaturę przedmiotu, którą, acz w okrojonej formie (to można uznać za mankament, choć zapewne zabieg ten podyktowany był ograniczeniem i tak pokazanej objętości całego dzieła), zestawiono na końcu każdego artykułu.

I wreszcie część trzecia, nosząca tytuł „Repertuar źródeł pisanych i artefaktów” („Repertoire of Written Sources and Artefacts”, s. 711-1027), w całości wypełniająca tom 2, stanowi zbiór aż 47 artykułów mniej lub bardziej szczegółowo prezentujących rozmaite gatunki tekstów o naturze prognostycznej, korpusy tekstowe, ale też pojedyncze dzieła tytułowej tematyki dotyczące. W tej części, ze względu na specyfikę treści, podział na różne tradycje został w dużej mierze porzucony. Na końcu (s. 1033-1027) zamieszczono bardzo przydatny podczas lektury tak obszernego dzieła indeks (*Index*).

Tak oto dzięki wysiłkowi wszystkich osób zaangażowanych w powstanie tego wyjątkowego dzieła do rąk Czytelników trafiła obszerna, niezwykle wartościowa monografia, oferująca, prócz wiele erudycyjnych wywodów naukowych, także wykładnię najbardziej aktualnego stanu badań wraz wykazem (choć mocno okrojonym) najnowszej literatury przedmiotu. Cel, jakim dla Redaktorów i Autorów było „przedstawienie kompleksowego spojrzenia na prognozowanie, rzucenie światła na jego funkcje i struktury w tkance społecznej, jego znaczenie dla obyczajów i porządku społecznego, ale także zbadanie koncepcji przepowiadania przyszłości rozpowszechnione w średniowiecznym świecie i ich praktyczne zastosowanie” (s. 6), bezwzględnie został osiągnięty. Tak czuła materia, jaką były nieustannie podejmowane przez ludzi wieków średnich (i nie tylko) próby „podglądnięcia” przyszłości, została przez Autorów potraktowana w sposób tyleż efektywny, co i efektowny. Zwrócono bowiem uwagę nie tylko na samo prognozowanie, jako swoisty fenomen niemający granic ani czasowych, ani terytorialnych, ani wyznaniowych, ani narodowościowych czy kulturowych, na sposoby prognozowania (z poszanowaniem różnic i wskazaniem podobieństw), ale także na wykonawców i odbiorców, jak również na pobudki, którymi kierowali się jedni i drudzy. Co więcej, twórcom podręcznika udało się wyjść poza tradycyjne postrzeganie prognozowania jako zjawiska silnie łączącego się z prorocztwami, wyroczniami, wiarą w bóstwa, interpretacją snów, astrologią czy szeroko pojmowaną magią. Wreszcie, co należy wyraźnie podkreślić, udało się *nomen omen* „odczarować” to, co dotychczas automatycznie z czarami kojarzono. Dzięki temu przededefiniowano, a nawet „unaukowiono” słowo „prognostykarstwo”, znacznie rozszerzając jego zakres, a tym samym perspektywy badawcze. Jest to również wiele istotne z tej przyczyny, że szczęśliwie zachowanych źródeł wprost odnoszących się do tytułowego prognostykarstwa, jak również tych w mniejszym lub większym stopniu dotyczących tej tematyki, w zbiorach bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych na całym świecie jest imponująca obfitość. Obfitość, która w stosunkowo niewielkim stopniu została dotychczas przebadana i opracowana. A przecież cała reszta również zasługuje na naukową eksplorację. Tym bardziej, że Autorzy wszystkich tekstów składających się na ten szczególnie pod wieloma względami podręcznik wskazali propozycje kierunków badawczych, tworząc

swoisty model badawczy, z powodzeniem mogący być drogowskazem dla tych przyszłych badaczy, którzy podejmą trud pracy ze źródłem nacechowanym tematyką prognostykarską. Ze źródłem wymagającym, ale jednocześnie fascynującym. Czego potencjalnym badaczom i przyszłym czytelnikom życzę.

Natomiast pierwowzór w postaci dwutomowego podręcznika wydane go z poszanowaniem najwyższych standardów edytorskich przez tak renomowane Wydawnictwo jak De Gruyter na zawsze wejdzie do kanonu lektur obowiązkowych dla przedstawicieli wielu dziedzin: historyków, historyków sztuki, kulturoznawców, antropologów, socjologów, historyków astronomii, historyków medycyny, astrologów, literaturoznawców etc.

Rec. Sylwia Konarska-Zimnicka

Dan Jones, *Krzyżowcy. Epicka historia wojen o Ziemię Świętą*, tłum. Jan Dzierzgowski, Znak Horyzont, Kraków 2020, ss. 575. ISBN 978-83-240-7851-6.

„Idźcie więc po odpuszczenie grzechów waszych, pewni niezwyčajzonej chwały Świętego „Królestwa”, to zachęta papieża Urbana II z 1095 r. wzywająca chrześcijan, by „ruszyli w drogę ku Grobowi Świętemu” i wyzwolili Jerozolimę. Zachęta ta spotkała się z szerokim odzewem niemal wszystkich warstw społecznych. Z biegiem lat fenomen ten stał się jednym ze znamion ówczesnej Europy.

Dzieje wypraw krzyżowych stały się także przedmiotem bardzo szerokich zainteresowań historycznych, naukowo-badawczych i literackich. Z tych ostatnich wystarczy przywołać Zofię Kossak-Szczucką i jej czterotomowe dzieło *Krzyżowcy*, które od 1936 r. cieszy się stale dużym zainteresowaniem. Tamte doświadczenia rycerskie autentycznych czy stworzonych przez autorkę postaci oraz wiele różnych sfer ich bohaterskiego życia, choć czasem tragicznego, są niezwykle pasjonujące.

Autor prezentowanego opracowania dotyczącego krzyżowców jest znanym brytyjskim historykiem, pisarzem, prenterem telewizyjnym i dziennikarzem. Wydał książki: *Templariusze. Rozkwit i upadek zakonu świętych wojowników* (bestseller światowy), *Plantageneci. Waleczni królowie, twórcy Anglii i Wojna Dwóch Róż. Upadek Plantagenetów i triumf Tudorów*.

Książkę otwiera dedykacja (s. 5) i spis treści (s. 7-8) oraz spis map (s. 9). Po wprowadzeniu (s. 19-24) całość publikacji podzielono na trzy części, a te z kolei rozdziały. Trzeba zaznaczyć, że tytuły poszczególnych części i rozdziałów mają raczej symboliczne tytuły, które dopiero po lekturze pozwalają uchwycić ich zasadność. Część pierwsza została opatrzona tytułem: „Poddani próbie” i składa się na nią dziewięć pierwszych rozdziałów (s. 25-154). A oto ich tytuły: 1. „Hrabia i imam”; 2. „Poeci i królowie”; 3. „Imperium w stanie oblężenia”; 4. „Deus Vult!”; 5. „Opowieść o kaznodziei”; 6. „Marsz książąt”; 7. „Najdłuższa zima”; 8. „Jeruzalem”; 9. „Podział łupów”. Kolejna część nosi tytuł: „Królestwo niebieskie” i składa się z kolejnych dziewięciu rozdziałów (s. 155-298). Ich tytuły to: 10. „Sigurd Jorsalfare”; 11. „Krwawe pole”; 12. „Nowe rycerstwo”; 13. „Melisanda Wspaniała”; 14. „Miecze naszych ojców”; 15. „Nawróceni lub unicestwieni”; 16. „Historia się powtarza”; 17. „Wyścig do Egiptu”; 18. „Za grzechy nasze”. „Pora dokonać żniwa” – tak zatytułowano część trzecią